

2.
М. Н. ЧОБАНОВ

**АЗЭРБАЈЧАН ШӘХС
АДЛАРЫНЫН
СЕМАНТИКАСЫ ВӘ
ОРФОГРАФИЈАСЫ**

x

М. Н. ЧОБАНОВ

АЗƏРБАЈЧАН ШƏХС АДЛАРЫНЫН
СЕМАНТИКАСЫ ВƏ
ОРФОГРАФИЈАСЫ

*(Орта мектебин Азербайчан дили вə эдэбијјаты
мүэллимлэри үчүн вəсаит)*

*Күрчүстан Республикасы Халг Тəһсили Назирлији
тərəфиндән тəсдиг едилмишдир.*

«ГАНАТЛЕБА» НƏШРИЈАТИ

Тбилиси — 1990

Редактору: ф. е. д. проф. Г. Ш. Казымов
Рә'јчиләр: ф. е. д. проф. Т. М. Әһмәдов,
ф. е. д. проф. Т. Әфәндијева

В книге подвергаются систематическому анализу правила орфографии азербайджанских антропонимов; семантика азербайджанских антропонимов и их семантические группы. Пособие отражено также орфографическим словарем азербайджанских собственных имен (около 3000 личных имен), которые расположены по алфавиту (мужские имена, женские имена и общие имена).

Пособие предназначено для учителей азербайджанского языка и литературы общеобразовательных школ. Оно также может быть использовано студентами филологических факультетов педвузов и педтехникумов.

М 602(08)—90
Ч 4306010300 —90

ISBN 5—505—01389—9

© Из-ва «Ганатлеба»

БИР НЕЧӘ СӨЗ

Үмүмтәһсил мәктәбләринин тәдрис планында «Азербайчан дили» фәннинин тәдрисинә бөјүк јер верилр. Азербайчан дили дәрсләриндә шакирдләр дилимизин сәс тәркиби вә лексикасы, сөзүн тәркиби вә сөзјарадычылығы, сөзләрин нитг һиссәләринә көрә групплашмасы вә сөздәјишмә формалары, сөз бирләшмәләри вә онларын типләри, садә вә мүрәккәб чүмләләрин нөвләри, орфографик вә орфоепик нормалар, дурғу ишарәләри вә онларын хүсусијјәтләри вә с. илә дәриндән таныш олурлар. Бу мәсәләләрин тәчрүби шәкилдә дәриндән тәдрисини асанлашдырмаг вә үмүмтәһсил мәктәбләринин ана дили вә әдәбијјаты мүәллимләринә көмәк мәгсәдилә «Азербайчан дилинин тәдриси мәсәләләри» (Тбилиси, 1981)' «Мәтнин лингвистик тәһлили», (1 һиссә, Тбилиси, 1984), «Азербайчан дилинин тәдриси методикасына даир» (Тбилиси, 1986), «Фамилија. Тәхәлүс» (Тбилиси, 1987) адлы вәсаитләр дә чап етдирмишдик. «Азербайчан шәхс адларынын семантикасы вә орфографијасы» китабы да мүәллимләрин методики вәсаитә олан еһтијачынын өдәнилмәси зәрурилијиндән ирәли кәлмишдир.

Үмүмтәһсил мәктәбләринин Азербайчан дили вә әдәбијјаты мүәллимләринә тәгдим олунан бу китабда шәхс адларынын орфографијасына даир илк дәфә әтрафлы мә'лумат верилмишдир. Шәхс адларынын тәдрисини јахшылашдырмаг мәгсәдилә китабда «Азербайчан шәхс адлары» лүғәти дә верилмишдир. Һәмин лүғәтә 3000-дән чох шәхс ады, о чүмләдән 1200-ә гәдәр киши ады, 1700-дән чох гадын ады вә 130-а гәдәр мүштәрәк адлар, 150-јә јахын паралел адлар топланмышдыр. Бу да дилимиздә олан он минләрлә шәхс адларынын ваһид гајдада јазылмасыны, әсасән, тә'мин едәчәк, адларын јазылмасындакы чохвариантлылығын ләғв олунмасына јахындан көмәк едәчәкдир. Вәсаитдә Азербайчан шәхс адларынын семантикасы вә семантик групплары, јени доғуланлара адгојма ән'әнәләри, һәмчинин антропонимләрин тәдиги вә ишкишаф тарихи дә илк дәфә кениш шәкилдә шәрһ олунмушдур.

Вәсаитдән үмүмтәһсил мәктәбләринин Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты мүүллимләри, али мәктәбләрин филолокија факултәләринин тәләбәләри вә антропонимика илә јахындан мәшғул олан тәдгигатчылар да истифадә едә биләрләр. Бу китаб Азәрбајчан антропонимикасында илк тәшәббүс олдуғу үчүн, шүбһәсиз ки, нөгсанлардан хали дејилдир. Әсәр һаггында дәјәрли мәсләһәтләрини гејд едән јолдашлар мүүллиф габагчадан өз тәшәккүрүнү билдирир.

1. БӨЛМӘ

АНТРОПОНИМИКА

ҮМУМИ МӘ'ЛУМАТ

Ономалокијанын әсас вә ән кениш јайылмыш саһәсини антропонимика тәшкил едир. Антропонимика јунан дилиндә антропос (инсан) вә онума (ад) сөзләринин бирләшмәсиндән әмәлә кәлмишдир. Бу термин дилчиликдә инсан адлары һаггында елм мә'насында ишләдилир. Инсан адларынын зәриф вә инчә, тарихи вә милли хүсусијјәтләри вардыр. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, әнләдә јени доғулан ушағлар мүнәсиб адлар сечилиб верилмәлидир. Халгымызын чохәсрлик ән'әнәсинә кәрә јени доғулан «өвлад оғландырса, онун адында Азәрбајчан кишиләринә мәхсус бир мәғрурлуг, чәсурлуг, әмәксевәрлик, гонагпәрвәрлик, чомәрдлик вә с. хүсусијјәтләр; гыздырса зәрифлик, инчәлик, көзәллик, ејни заманда мәғрурлуг вә чәсурлуг хүсусијјәтләри өз әксини тапмалыдыр. Бу Азәрбајчан халгынын бүтүн тарихи дөврләринә аиддир»¹. Бүтүн бу хүсусијјәтләр исә халгымызын тарихән јаратмыш олдуғу антропонимләрдә дә өз кениш әксини тапмышдыр. Мәһз дилимиздәки бу хүсусијјәтләри өјрәнмәк үчүн дилчилик елминин нәзәри шө'бәси олан ономалокијанын хүсуси вә мүстәгил бир саһәси формалашмышдыр. Бу саһә антропонимика адланыр. Антропонимика инсан адларынын өјрәнилмәси илә мәшғул олур. Антропонимиканын тәдгигат саһәсинә ад, ата ады, фамилија, тәхәллүс вә ләгәб дахилдир². Һәмчинин антропонимика шәхс адларынын әсасы, мәншәји, гурулушу, адгојма ән'әнәләри, антропонимик һадисәләр, шәхс адларынын тәшәккүлү, инкишафы вә башга дилә транслитерасијасы проблемләри; тарихи сәнәдләрдә вә бәдин әсәрләрдә ишләдилән адларын сәчијјәви антропонимик хүсусијјәтләри мәсәләләринин арашдырылмасы илә дә мәшғул олур.

Һәр бир тарихи дөврдә шәхс адлары миллилик, тарихилик вә мүасирлик принципләри әсасында тәшәккүл етмишдир. Чүнки һәр бир шәхс ады истәр дилчилик, истәрсә дә антропонимик ваһид кими ону јарадан халгын милли тәфәккүрү, дүңјакөрүшү, мә'нәви зөвгү, тарихи вә мәдәни инкишафы сәвијјәси илә јахындан бағлыдыр. Белә демәк мүмкүндүрсә, елә халгын мәдәнијјәтинин илк рүшәймләри дә өзүнү хүсуси адларда бүрузә верир. Бу мә'нада һәр бир ономастикваһид кими, антропонимик ваһидләр дә халгымызын гәдим мәдәни сәвијјәсини көстәрән илк ичтимаи нишанәдир: халгын тарихи јарадычылығынын мәһсулу вә чанлы тарихи әсәридир. Бу мә'нада халг јаратдығы вә јашатдығы антропонимләрин тарихи мүүллифидир. Мүүллифин әсәрини тәһриф етмәјә исә һеч кәсин ихтијары јохдур вә ола да билмәз. Әлбәттә, бу нишанәләри вә әсәрләри дәриндән өјрәнмәдән халгын тарихини ајдын шәкилдә тәсәввүр ет-

¹ Г. Ворошил, Миниликләрин чанлы шаһидләри, Бах: Б. Абдуллајев, Азәр.— бајчан шәхс адларынын изаһлы лүғәти, Бақы, 1985, сәһ. 12.

² М. Н. Чобанов, Азәрбајчан антропонимиясынын әсаслары, Тбилиси, 1983,

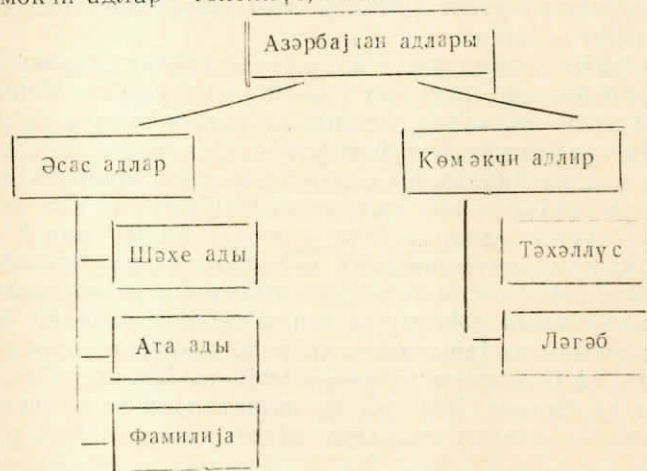
мәк олмаз. Чүнки һәр бир антропоним халгын милли ұнваныдыр. Бу ұнвансыз чәмијјәт тарихиндә кечинмәк чәтиндир. Неч тәсадүфи дејил ки, Шәргли (Ф. Ағазадә) һәлә 1927-чи илдә нәшр етдирдији «Түрк адлары, өлчүләри вә төгвими» адлы мәгаләсиндә адгојма ән'әнәсиндә милли зәминә сөјкәнмәји вә милли адлардан истифадә етмәји мәсләһәт көрүрдү¹.

Дилимиздә хүсуси шәхс ады билдирән сөзләр кениш мә'нада антропоним, дар мә'нада исә шәхс ады алтында группашдырылыр. Бу белә дә олмалыдыр. Чүнки антропоним ады алтында бу вә ја дикәр шәхсә вермәк мүмкүн ола билән бүтүн адлар, шәхс ады алтында исә јалныз бир шәхси башгасындан фәргләндирән ад нәзәр дә тутулур.

Фәрди адлар исә садә, аһәнкдар, мәзmunлу вә һәјати олмалыдыр. Чүнки һәммин адлар һәјатда инсан чәмијјәтинә хидмәт едир. Шәхсијјәтин мә'нәви инкишафы, онун мәдәнијјәт вә әхлагынын јүк-сәлдилмәси, чәмијјәтин һәр бир үзвүнүн вәтәндашлыг вә инсанпәрвәрлик һиссләринин мөһкәмләндирилмәси проблемләри халгымызын даим диггәт мәркәзиндә олмалы вә чәмијјәт үзвләринин естетик зөвгүнү охшамалыдыр. Бүтүн бунлар мәишәт естетикасынын бир категоријасы олан хүсуси адларда да өз парлаг ифадәсини тапмалыдыр. Бу да чәмијјәтин естетик ән'әнәсинә ујгун олмалыдыр. Башга сөзлә десәк, чәмијјәт вә онун үзвләри илә бағлы олан сөзләр—адлар ады алтында группашдырылыр. Демәли, антропоним термини илә шәхсә верилән ад системи нәзәрдә тутулур.

Нәтичә е'тибары илә антропонимләр дилдә үнсијјәт заманы бир нөв өзүнү әсас-материја кими көстәрир. Чүнки бүтүн үнсијјәт онун әтрафында чәмләшир вә адлар материја ады алтында антропонимиянын әсасыны тәшкил едир.

Азәрбајчан антропонимикасында ад системини ашағыдакы кими группашдырмаг олар: әсас адлар—шәхс ады, ата ады, фамилија; көмәкчи адлар—тәхәллүс, ләгәб.

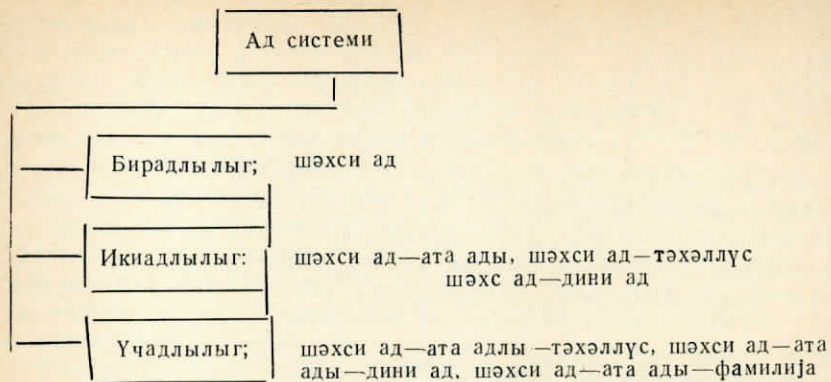
Тарихән ад системи дәјишкән олмушдур. Јәни инсанлар чәмијјәтдә әввәлчә бир адла—шәхси ады илә танынмыш, еркән орта әсрләрдән исә һәр бир фәрдин һәм шәхси, һәм дә сонрадан верилмиш дини ады јаранмаға башламышдыр. Мәсәлән, Гара, Тоғрул, Орхан, Әрол; Гара Қәрбәләји, һәсән Әфәнди, Орхан Әфәнди, Тоғрул Қәбәләји вә с. Сонралар исә чәмијјәт үзвләри арасында икиүзлү, үчүзлү, дөрдүзлү вә с. антропонимләр јаранмышдыр.

Јухарыда дејилдији кими, ад системи дәјишкәндир. Илк инсан коллективи дөврүндә һәр шәхс бирадлылыг системиндән, јәни шәхси адындан истифадә едирди. Гәдим дөврләрдә, хүсусилә иләдә, тирәдә вә гәбиләдә бирадлылыг, әсасән, үнсијјәти тә'мин едирди. Тарихән инсан коллективи кет-кедә бөјүјүр, гәбилә вә тајфалар мејдана кәлир. Бу заман артыг бирадлылыг үнсијјәти тә'мин етмир вә јени бир номенклатур терминә—ада еһтијач дујулур. Бу еһтијачы өдәмәк үчүн халг арасында ата ады, јәни икиадлылыг (шәхс ады, ата ады) системи јараныр. Әсрләр бир-бирини әвәз едир, нәсилләр кет-кедә даһа да бөјүјүр, гәбилә вә тајфалар халг һалында бирләшир, Белә бөјүк инсан коллективиндә икиадлылыг системи дә үнсијјәти тәмин етмир, үнсијјәтдә бир нөв чәтинлик төрәјир. Одур ки, чәмијјәт үзвләри јенидән бу чәтинлији арадан галдырмаг барәдә дүшүнүр. Нәһәјәт, чәтинликләрдән чыхмағын јолу тапылыр. Инсанлар үнсијјәти асанлашдырмаг мәгсәдилә әввәлчә доғулдуғлары јерин вә јахуд мәнsub олдуғлары гәбилә вә ја тајфанын ады илә әлагәдар, сонралар исә өз мә'нәви зөвләринә ујгун олан тәхәллүсләр (әлбәттә, тәхәллүс һамыја аид олмамышдыр) көтүрүрләр. Беләликлә дә, инсан чәмијјәтиндә үчадлылыг системи јараныр. Мәсәлән, Мирзә һағверди Сәфа, Әләкбәр Намаз оғлу Гафил, Мирзә Әләскәр Нөврәс вә с.

Орта әсрләрин инкишаф мәрһәләсиндә (XI—XV әсрләрдә) исә дүнјанын ајры-ајры халғлары арасында, илк нөвбәдә Европа халғлары арасында јени бир антропонимик категорија—фамилија јаранмаға башлајыр. Беләликлә дә, чәмијјәтдә, хүсусилә әввәлчә һаким тәбәгә, сонра исә бүтүн халг арасында үчадлылыг системинин (ад, ата ады, тәхәллүс; ад, ата ады, фамилија) јени нөвү јараныр. Бу категорија фамилија адланыр. Фамилија күтләви һал алдыгдан сонра тәхәллүс, нисбәтән, азалса да јенә өз варлығыны сахлајыр. Тәхәллүс бир груп әдәбијјат, инчәсәнәт вә елм хадимләри арасында кениш јайылыр вә беләликлә дә, чәмијјәтдә дәрдадлылыг системи (ад, ата ады, фамилија, тәхәллүс) мејдана кәлир. Мәсәлән, Сәмәд Вурғун Јусиф оғлу Вәкилов вә с.

Антропонимикада һәләлик ад системинә даир ваһид фикир јохдур. Бә'зи тәдгигатчыларә көрә, «дилдә үч ад системи мөвчуддур: 1) бирадлылыг (шәхси ад), 2) икиадлылыг (ад вә ләгәб, ад вә фамилија), 3) үчадлылыг (шәхси ад, ата ады, фамилија). Лакин бу мұлаһизә илә там разылашмаг олмаз. Чүнки ад системинин тарихән изләнмәси исә ашағыдакы нәтичәјә кәтириб чыхарыр:

¹ Бах: «Маариф ишчиси» журналы, Баки, 1927, № 2.

Чәмијјәт үзвләри арасында ләгәбин дә јаранмасынын гәдим бир тарихи вардыр. Буна бахмајараг, биз ләгәби ад системинә дахил етмәји лазым билмәдик. Чүнки антропонимијанын тарихи аспектдә тәдгиги көстәрир ки, ләгәб дә гәдим заманлардан јаранмыш вә ајры-ајры адамлары бир-бириндән фәргләндирмәјә хидмәт етмишдир. Ләгәб һәм бирадлылыг, һәм икиадлылыг, һәм үчадлылыг вә һәм дә дәрдадлылыг системинә аид ола биләр. Чүнки ләгәб рәсмиләшдирилмир.

Ләгәб ад системи мүхтәлиф халгларда мүхтәлиф олур. Авропа вә Асија өлкәләриндә бир сыра халгларын антропонимијасына көрә ајры-ајры адамларын өмрүнүн сонуна кими бир нечә ады вә јахуд фамилијасы олмалыдыр. Мәсәлән, Вјетнам вә Бирмада адамларын ады бир нечә дәфә дәјишдији һалда, Испанијада һәр адын бир нечә фамилијасы олмалыдыр.

Азәрбајчанлыларда исә тарихән ад өмүрлүк олмуш, бирадлылыгдан чоһадлылыға доғру инкишаф етмишдир. Мәсәлән, Вүгар (бирадлы), Вүгар Сүлејман оғлу (икиадлы), Вүгар Сүлејман оғлу Сүлејманлы (үчадлы) мүхтәлиф дөврләрдә ишләдилмиш антропонимик системдир.

1. ЭСАС АД КАТЕГОРИЈАЛАРЫ. Эсас ад категоријаларына шәхси ад, ата ады вә фамилија дахилдир. Эсас ад категоријалары арасында шәхси ад эсас, өзүл вә илкиндир. Күман ки, илк шәхс адларынын јаранмасы инсанларын илкин чәмијјәтләринин тәшәккүл тапмасы дөврү илә әлагәдар олуб, инсанларын нисбәтән дәгиг вә ајдын үнсијјәтә, башга сөзлә десәк, нитгә јијәләндији әсрләрә тәсадүф едир. Әлбәттә, илк инсанлар, һеч дә, бу күнкү кими садә, аһәнкдар, сәлис вә мәзмунлу нитгә малик олмамышдыр. Онлар илк дөврләрдә, шүбһәсиз ки, кортәбии, бә'зән дә, бәлкә дә, мүәјјән бир тәсадүфи тәглид нәтичәсиндә мүхтәлиф сөзләр вә адлар јаратмыш, тарихән онлары тәкмилләшдирәрәк, әсрләрдән-әсрләрә, инсилләрдән-нәсилләрә өтүрәрәк мүасир нәслә тәгдим етмишләр. Ономастик тәдгигатларда илк адларын јаранмасы, эсасән, гәбилә гурулушу дөврү илә әлагәләндирилир. Башга ад кате-

горијалары (ата ады, фамилија) исә инсан чәмијјәтинин сонрақы инкишаф дөврләри илә бағлы олуб, шәхси ад эсасында төрәмишдир. Бурадан да эсас ад категоријасынын ики мәрһәләсинин олмасы мјдана кәлир. Башга сөзлә десәк, шәхси ад эсасында сонралар ата ады, даһа сонралар исә фамилија (шәхси ад бир нечә нәсли билдирдикдә) јаранмышдыр. Эсас адлар билаваситә чәмијјәт үзвләринин бирини дикәриндән фәргләндирилмәсини, милли мәнсубијјәтини, бә'зән дә мәишәтини вә с. билдирмәјә хидмәт едир.

Эсас ад категоријалары

Биринчи мәрһәлә: шәхс адларынын јаранмасы

Икинчи мәрһәлә: ата ады вә фамилијанын јаранмасы

II. КӨМӘКЧИ АД КАТЕГОРИЈАЛАРЫ. Көмәкчи ад категоријаларына тәхәллүс вә ләгәб дахилдир. Бунлары да дашыдығы вәзифәсинә вә ајры-ајры адамлар верилмәсинә көрә ики јерә ајырмаг олар. Биринчиси, тәхәллүс она көрә көмәкчи ад һесаб едилир ки, әһалинин һамысына јох, кичик бир групуна аид олур вә һәмин тәхәллүсү дашыјан автоним ону өз мә'нәви зөвгүнә ујғун олараг сонрадан гәбул едир. Тәхәллүс рәсмиләшдирилир, һәтта, сонрадан шәхси ада чеврилмәк имканына малик олур. Икинчиси, көмәкчи ад категоријасына аид олан ләгәб тәхәллүсдән өз сәчијјәви чәһәтләринә көрә фәргләнир. Башга сөзлә десәк, ләгәб дә әһалинин һамысына јох, чү'зи бир һиссәсинә аид олур. Ләгәб чәмијјәт үзвләри тәрәфиндән бә'зи адамлар сонралар верилир вә рәсмиләшдирилмир, тәхәллүсләр кими шәхси ада чеврилмәк имканына малик ола билмирләр. Бу хүсусијјәтләр дә тәхәллүс вә ләгәбин чәмијјәт үзвләри арасында үнсијјәт просесиндә јардымчы васитә олмаларына дәләләт едир.

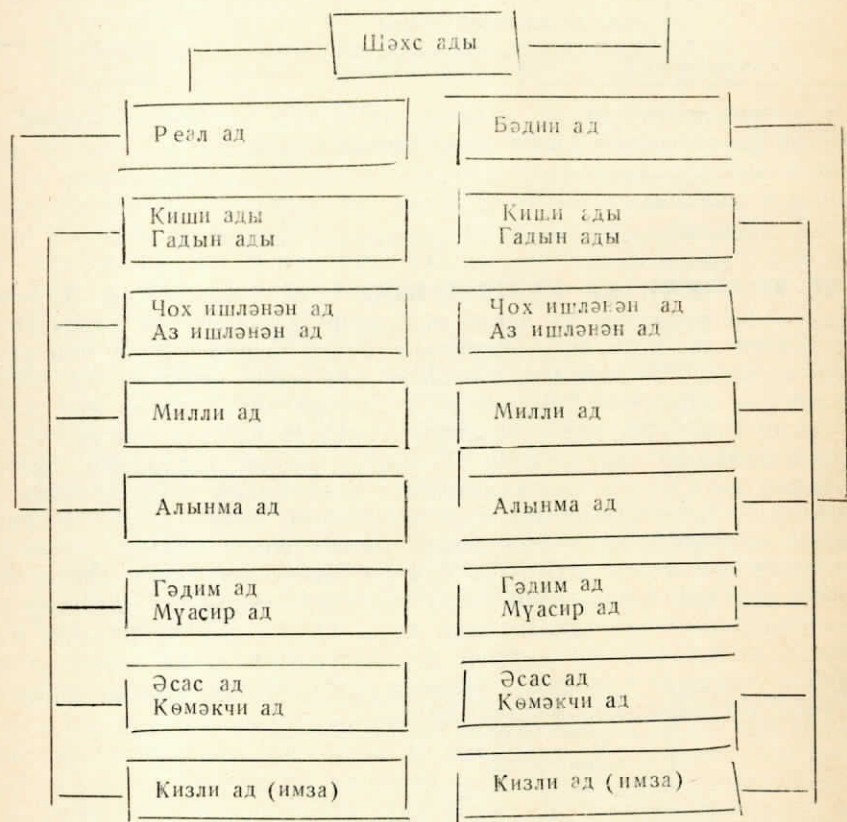
Көмәкчи адлар

Биринчи мәрһәлә: шәхс ады вә тәхәллүсүн јаранмасы

Икинчи мәрһәлә: шәхс ады вә ләгәбин јарынмасы

Антропонимләр—адлар етник вә милли ишарә олуб, ону јардан вә јашадан халгын тарихи үнваныны өзүндә горујуб сахлајыр. Бу үнваны мұһафизә етмәк исә һамынын шәрәфли борчудур.

Антропонимијанын эн гәдим категоријасы олан шәхс ады анлајышы чох кениш мәналыдыр. Неч тәсадүфи дејил ки, елми әдәбијатда «шәхс ады» категоријасыны билдирмәк үчүн 40-а јахын мүхтәлиф термин сәчијјәли сөзләрдән вә онларын вариантларындан истифадә олуноур. Бизим мүлаһизәмизә кәрә, һәммин термин сәчијјәли сөзләрдән ашағыдакыларын ишләдилмәси мәгсәдә даһа ујғундур: шәхс ады, бәдни ад, киши ады, гадын ады, чох ишләнән ад, милли ад, гәдим ад, мүасир ад, әсас ад, көмәкчи ад, кизли имза вә с.

АНТРОПОНИМИК ВАҺИДЛӘР. Адларын антропонимик хусусијјәтләрини исә антропонимик ваһидләри мүәјјәнләшдирмәдән арашдырмаг олмаз. Одур ки, илк нөвбәдә антропонимик ваһид анлајышыны, онун ме'јарыны мүәјјәнләшдирмәк лазымдыр. Мүс-тәгил ишләнә билән антропоним (шәхс ады, ата ады, фамилија, тәхәллүс, ләгәб) антропонимик ваһидләр һесаб олуноур. Бу мәна-да биринчи нөвбәдә антропонимика терминләри мәсәләләринин мү-әјјәнләшдирилмәси дилчилијимизин бу јени саһәси олан—антропо-нимика проблемләринин елми шәкилдә һәлл едилмәси үчүн ке-

ниш имкан јарадар вә тарихи ономастиканын бир сыра үмуми мәсәләләринин ајдынлашдырылмасына вә инкишафына көмәк едәр. Бураја кими дејиләнләрдән ајдын олуур ки, антропонимик ваһидләри антропонимик терминләрсиз һәртәрәfli өјрәнмәк ол-маз. Демәли, антропонимик ваһидләрин мүәјјәнләшдирилмәси дә антропонимиканын әсас тәдгигат объектини тәшкил едир. Антро-понимик терминләр групуна ашағыдакылар дахилдир: антропо-ним, антропонимија, антропонимика, антропонимик әсас, антропо-нимләшмә, антропонимик систем, матроним, андроним, епоним, эллиптик хусуси ад, фиктоним, антропонимикон вә с. Өһдәмиздә олан зәнкии Азәрбајчан антропонимләр картотекинин вердији фактлара кәрә антропонимләрин ашағыдакы хусусијјәтләрини мү-әјјәнләшдирмәк өн плана чәкилмәлидир.

Антропоним—шәхс адыны билдирән антропонимик ваһиддир. Бу ваһидләр сырасына ад, ата ады, фамилија, тәхәллүс, ләгәб дахилдир.

1. Антропонимләр дилимизин мүасир инкишаф сәвијјәси илә (әдәби дил, данышыг дили) әлағәдар олараг ики група бөлүнүр: Әдәби антропоним—әдәби дилин тәләбинә ујғун дүзәлдилән адлардыр: Намиг, Туран, Орхан, Ајкүн, Көнүл, Лалә вә с.

Диалектал вә јахуд мәһәлли антропоним—шивә вә ја диалект лексикасы үчүн сәчијјәви олан сөзләр әсасында дүзәлир: Хырхыр Исмејл, Чыгчыг һәсән, Ивбраһим, Ибиш, Мәһи, Мәти вә с.

2. Антропонимләр автонимләрлә мүхтәлиф мүнәсибәтдә олуур. Бу бахымдан да онлары ики група бөлмәк олар:

Фәрди антропоним—һәр һансы шәхсин јалныз ады, өз зөвгүнә ујғун олараг гәбул етдији тәхәллүс вә јахуд она коллектив (халг) тәрәфиндән гојулан ләгәб. О чүмләдән, шәхс адлары: Јашар, Дә нүш, Лејла, Лејлан, Севинч; тәхәллүсләр: Вурғун, Ариф, Хәзри, Сәбуһи; ләгәбләр: Грес (Әли), Дәли (Мәһәммәд), Хашал (Әһмәд), Дәләл (Новруз) вә с

Үмуми антропоним—һәр һансы кичик вә ја бөјүк коллективи билдирир. Башга сөзлә десәк, үмуми антропоним эн азы ики нәфәрә аид олуур. Үмуми антропонимә ата ады (һәр бир атанын бир нечә өвлады ола биләр), фамилија (бир нәслә аид олан онларла адам ејни фамилијаја аид олуур) вә мәһәлли—нәсли ләгәб аиддир.

3. Антропонимләр үнсијјәт заманы ифадә етдији мәналылыг, ифадәлилик вә бәднилик бахымындан да ики група бөлүнүр:

Бәдни (поетик) антропоним—бәдни әсәрләрдә персонажлара верилир вә әсәрин мәзмуну илә бағлы әләвә бәдни мәна кәсб едир.

Нәгли антропоним—бәдни, хусусилә нәср әсәрләриндә вә на-ғылларда персонажлара верилир вә һеч бир әләвә бәдни мәзмун кәсб едә билмир.

4. Антропонимләр халг арасында мөвчуд олуб-олмамасына кө-рә дә ики група бөлүнүр:

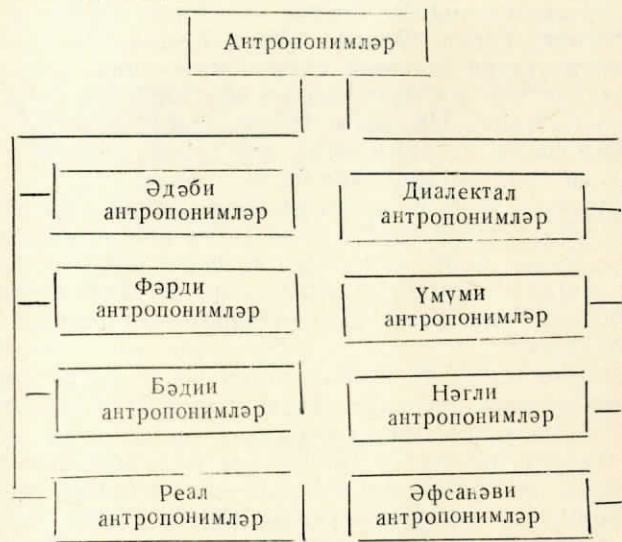
Реал антропоним—мүасир һәјатда халг арасында фәалијјәтдә олан реал адлардыр. Мәсәлән, Мүшфиг, Шакир, Вагиф, Гошгар, Наилә, Маилә вә с.

Реал антропонимин икинчи нөвү репрезентатив антропоним-

дир. Белә антропонимләр гејри-рәсми олага, мүәјјән груп шәхси вә ја халгы билдирмәк үчүн шифаһи нитгдә ишләдилер. Мәсәлә, «Мәһәммәд вә Әһмәд» адлары азәрбајчанлылары, «Иван» ады руслары, «Бичиго» ады күрчүләри билдирмәк үчүн ишләдилер.

Әфсанәви антропоним—һәјатда мөвчуд олмајан үјдурма адлардыр. Белә адлар, әсасән, әфсанәви әсәрләрдә, һағылларда персонажлара верилер. Мәсәлә, Тәпәкөз, Дәрвиш вә с.

Һәм реал, һәм дә әфсанәви антропонимләр, әсасән, дилин дахили имканлары, јәни милли дилин лүғәт тәркиби әсасында дүзәлир. Реал антропонимләрин әсас мәнбәји фолклор материаллары һағыллардыр. Реал антропонимләр бәдиликдән, образлылыгдан мәнһрум олдуғу һалда, әфсанәви антропонимләрдә нисби бәдилик вә образлылыг олур (әлбәттә, бәди антропонимләр бураја дахил дејил, онлар һәјатиләшир, реаллашыр). Реал антропонимләр бәдиликләшир, әфсанәви антропонимләр (Див, Әждаһа) исә һәјатиләшир, реаллашыр. Реал антропонимләр чәмијјәттә рәсмиләшмә һүгуғуна малик олдуғу һалда, әфсанәви антропонимләр белә һүгуғлардан мәнһрумдур.

Антропонимија—дилин лүғәт тәркибиндә кениш бир лај тәшкил едән антропонимләрин мәчмуундан ибарәтдир. Мәсәлә, «Азәрбајчан антропонимијасы», «С. Вурғунун әсәрләринин антропонимијасы», «Бақы шәһәринин антропонимијасы», «Сарван кәндинин антропонимијасы» вә с.

Антропонимија—адлар системи узун бир тарихи инкишаф јолу кечмиш, мүхтәлиф дөврләрдә вә мүхтәлиф шәраитдә формалашмышдыр. Одур ки, антропонимик категоријаларын јарадылмасы тарихини Азәрбајчан дилинин тарихи лексикасындан ажрылыгда дүшүнмәк олмас. Бу категоријалар ажрылыгда да (ад, ата ады, фамилија) үмумишләк сөзләр кими өз сабит мәнасыны сах-

лајыр. Азәрбајчан антропонимик категоријалары, әсасән, үмумишләк сөзләрин базасы әсасында тәшәккүл тапмышдыр ки, бу да үнсијјәт просесиндә бөјүк рол ојнајыр. Узун тарихи инкишаф просесиндә исә антропонимик системдә өзүл тәшкил едән шәхс адларындан ата ады, фамилија вә һәмчинин үмумишләк сөзләрдән тәхәллүс вә ләгәб формалашмыш вә мүасир сәвијјәә гәдәр кәлиб чатмышдыр. Тарихән һәр бир халгда, о чүмләдән азәрбајчанлылар арасында ад системи дәјишкән олмушдур. Мә'лумдур ки, һәлә антропонимләрин јарандығы илк мәрһәләдә һәр бир адам чәмијјәттә өз шәхси ады (бирадлылыг мәрһәләсиндә) илә таныырды, лакин еркән орта әсрләрдән сонра ажры-ажры адамларын һәм дә дини ады јаранмаға башламышдыр. Мәсәлә, Гара Кәрбәләји, Һәсән Әфәнди, Һачы Әфәнди вә с.

Антропонимика—һәр һансы бир халгын антропонимијасыны, јахуд антропонимләрин мәчмууну комплекс шәкилдә өјрәнән елм сәһәсидир. Антропонимика ономастокијанын ән кениш јајылмыш јарымшөбәсидир.

Антропонимик әсас—антропоним функцијасы дашыјан һәр һансы көк сөздән ибарәтдир: Адил (-ә), Вүгар (-лы), Чобан (-задә), Әли (-јев) вә с.

Антропонимик шәкилчи—адын сонуна бирләшиб, онун сәчијјәви чәһәтләрини билдирән үнсүрдүр. Мәсәлә, Низами Кәнчә-ви, Хәтиб Тәбриз-и, Әли Султан-ли, Әбдүләзәл Дәмирчи-задә, Е'тибар Мәммәд-ов (-ова), Һәсән Һәсән-ли (-задә, -ов, -ова), Шаһин Әли-ли (-задә, -јев, -јева) вә с.

Аппозитив антропоним—мүстәгил компонентләрә малик олан ики хүсуси алын бирләшмәсиндән эмәлә кәлән мүрәккәб аддыр. Бу груп антропонимләр, әсасән, никаһларын мејдана кәлмәси илә бағлы олур. Мәсәлә, Чаваншир—Мәммәдгулузадә (Чаваншир—Ч. Мәммәдгулузадәнин һәјат јолдашы Һәмидә ханымын ата фамилијасыдыр), Шлемова—Ахундова (Шлемова—көркәмли партија вә дөвләт хадими Р. Ахундовун һәјат јолдашы Фрида ханымын фамилијасыдыр). Бу груп фамилијалара ара-сыра инди дә раст кәлирик.

Антропонимләшмә—үмуми вә јахуд хүсуси адларын антропонимә чеврилмәсидир. Мәсәлә, бәнөвшә—Бәнөвшә, нәркиз—Нәркиз, Шәки—Шәки (шәхс ады), Шамаһы—Шамаһы (шәхс ады) вә с. Јәни адларын әсасы ја үмумишләк сөз (бәнөвшә, нәркиз), ја хүсуси адлардан—ономастик ваһидләрдән (Щәки, Шамаһы) ибарәт олур. Бу бахымдан антропонимләшмәнин дә ики нөвү олур:

Үмумишләк сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр: чичәк—Чичәк, көзәл—Көзәл, вүгар—Вүгар, натиг—Натиг, күллү—Күллү вә с.

Ономастик ваһидләр әсасында дүзәлән антропонимләр: Ширван (өлкә)—Ширван (шәхс ады), Гафгаз (топоним)—Гафгаз (шәхс ады), Араз (чај ады)—Араз (шәхс ады), Савалан (дағ ады)—Савалан (шәхс ады) вә с. Бу нүмунәләрдәки Ширван, Гафгаз, Савалан топоантропоним, Араз исә гидроантропонимдир.

Матроним—ана адындан дүзөлөн ад, ана ады (ата ады функциясында), фамилија матроним адланыр. Азербайжан антропонимиясында бу групп антропонимләрә дә раст кәлирик. Мәсәлән, шәхси адлар: Анагыз, Анабачы, Анакәлин, Анаханым, Нәнәханым, Ханымана; ана адлары (ата адлары әвәзиндә): Пири Ағгыз оғлу, Наилә Нијар гызы; фамилијалар: Хатынушағы, Хатынова, Күлсәнәм ушағы, Күсәнәмова, Хаччајев (-јева), Түкәнов (-ова) вә с.

Андроним—гадынларын өз әринин ады вә ја ләгәби илә адланмасындан ибарәтдир. Азербайжан антропонимиясында да бир групп андронимә раст кәлирик. Мәсәлән, Наилә биләр, һамы она «Һәким арвады»—дејә мұрачиәт едир; Шәфәг ханым ушағларыны јахшы тәрбијә едир. Елә буна кәрә дә һамы ону «Мүәллим арвады» ады илә таныјыр. Бу чүмләләрдәки «Һәким арвады», «Мүәллим арвады» андронимләрдир.

Епоним—мөвчуд шәхс адындан јени оним вә јахуд антропоним јаранмасы һадисәдир. Азербайжан антропонимиясында бир групп адлара раст кәлирик ки, онлар јени антропонимин јаранмасы үчүн әсас ола билир. Башга сөzlә десәк, бир антропонимдән јени бир антропоним тәрәјир. Мәсәлән, Вугар шәхс адындан Вугар оғлу (Вугар гызы) ата ады вә јахуд Вугарлы фамилијасы дүзәлир. Бу нүмунәдәки Вугар әсас, Вугар оғлу (Вугар гызы) ата ады вә Вугарлы фамилијасы тәрәмә ад вә јахуд епонимдир.

Еллиптик хусуси ад—антропонимләрин нитгдә ишләдилмәсинин мұхтәлиф формалары вә јахуд чохүзвлү антропонимин тәркиб һиссәлариндән биринин вә бир нечәсинин бурахылмасы (ихтисары) илә дүзәлир. Азербайжан антропонимиясында да бу гәбилдән олан антропонимләрә һәм шифаһи, һәм дә јазылы нитгдә раст кәлирик. Антропонимикада адларын белә ишләдилмәсинә еллиптик хусуси ад—антропоним дејилир. Мәсәлән, Илјас Јусиф оғлу Низами Кәнчәви, Сәмәд Вурғун Јусиф оғлу Вәкилов, Мирзә Әждәр оғлу Ибраһимов антропонимләринин компонентләринин биринин вә ја бир нечәсинин бурахылмасы вә ја ихтисары нәтичәсиндә јаранан хусуси ад формасы, јә'ни Низами Кәнчәви, Сәмәд Вурғун, Мирзә Ираһимов еллиптик антропонимләрдир. Адларын еллиптик формасындан, әсасән, шифаһи нитгдә вә бәдии әсәрләрдә персонажларын нитгиндә кениш истифадә олунур.

Фиктоним—шәхсин әсил ады әвәзиндә ишләдилән кизлин характерли ад, фамилија, тәхәллүс вә с. фиктоним адланыр. Азербайжан антропонимиясында, хусусилә јазылы мәнбәләрдә, инги лаби-сатирик әсәрләрдә бир групп антропоним характерли вә ја антропоним әвәзи кими истифадә олунан антропонимик үнсүрләрә дә раст кәлирик ки, онлара шәхсин һәгиги адыны, атасынын адыны, фамилијасыны вә ја тәхәллүсүнү кизләтмәк мәгсәдилә габагчадан дүшүнүлмүш шәкилдә јарадылан вә истифадә едилән хусуси адлар анддир. Мәсәлән, «А» (Һәмид Араслы), «А. В.» Әзим Әзимзадә), «А. Г.» (Аббасаға Гајыбов), «А. С.» (Аббас Мәһдизадә), «А. Сур.» (Абдулла Тофиг Мәммәдзадә), «А. Ш.» (Аббас Мирзә Шәрифзадә), «Адаш» (Чәлил Мәммәдгулузадә), «Бир» (Үзејир Һачыбәјов), «Чалаған» (Салман Мүмтаз), «Чобан» (Үзејир Һачыбәјов) вә с.

Фраза-ад—гурулушу вә ифадә етдији мәнәсына кәрә фразем—ифадә характери дашыјыр. Белә адлар, әсасән, фе'лин көмәји илә дүзәлир вә мәтнн характер дашыјыр. Бу групп антропонимләрә Азербайжан антропонимиясында да раст кәлирик: Милчәкгапан Халыгверди (Б. Бајрамов), Әлимјанды Муртуз (Чәлилабад рајону), Ојсандыг Гәнирә (Башкечид рајону), Тајтәкәр Әһмәд (Болнис рајону), Тәк Маһмыд (Болнис рајону), Чөпчыхардан Нәнәш (Марнеули рајону), Нәсиб Јарытмазов вә с.

Антропонимикон—антропонимләр сijaһысы вә ја лүғәтидир. Белә лүғәтләрдә, әсасән, фамилија, тәхәллүс, ләгәб, вә с, өз әксини тапыр. Мәсәлән, З. Марағајинин «Сәјаһәтнамә» әсәриндә 200-ә гәдәр шәхс адынын ләгәбләрлә биркә, сijaһысы верилмишдир. Ч. Чаббарлынын «Тарихи адлар» мәгаләсиндә «Көһнә ләгәбләр» башлығы алтында 150-јә гәдәр ләгәб вә ләгәбин аид олдуғу шәхс ады топланмышдыр. Азербайжан антропонимикасында антропоним лүғәтләринин тәртиб едилмәси артыг бир ән'әнәјә чеврилмишдир. Мәсәлән, «Азербайжан дилинин орфография лүғәти» (Бақы, 1960) китабынын сонунда Ш. Сә'дијев тәрәфиндән тәртиб олунан «Шәхс адлары лүғәти»ндә 1000-дән чох, о чүмләдән 670-ә гәдәр киши, 389-ә гәдәр гадын адлары верилмишдир. Ә. Аббасов вә Ә. Әфәндизадәнин тәртиб етдији «Мәктәблинин орфография лүғәти»ндә (Бақы, 1972) 600-ә гәдәр ад, о чүмләдән 360-а јахын киши, 240-а гәдәр гадын ады топланмышдыр. Г. Мәммәдлинин «Имзалар» (Бақы, 1977) китабчасында 3000-дән чох имза вә тәхәллүс топланмышдыр. Антропонимләр лүғәтинин тәртиби саһәсиндә М. Н. Чобановун «Азербайжан шәхс адлары» (Бақы, 1981) китабыны хусусилә гејд етмәк лазымдыр. Азербайжан антропонимикасы тарихиндә илк дәфә олараг, һәмин лүғәтдә 2000-ә гәдәр шәхс ады, о чүмләдән 800-дән чох киши, 1000-дән чох гадын вә 100-ә јахын һәм кишиләр, һәм дә гадынлар үчүн ортаглы вә ја мүш тәрәк олан адлар верилмишдир. М. Н. Чобановун «Фамилија. Тәхәллүс» (Тбилиси, 1987) китабынын сонунда исә 600-ә јахын тәхәллүс лүғәти верилмишдир. М. Ширәлијев, Б. Абдуллајев вә Ш. Сә'дијевин тәртиб етдикләри «Азербайжан шәхс адлары» (сораг китабы, Бақы, 1987) китабында 1300-ә јахын, о чүмләдән 600-ә гәдәр киши, 700-ә гәдәр гадын ады верилмишдир.

I. АЗЕРБАЙҖАН ДИЛЧИЛИЈИНДӘ АНТРОПОНИМИЈАНЫН ТӘДГИГИ ТАРИХИНӘ ДАИР

Чәмијјәт үчүн вачиб олан шәхс адлары башга халгларда олдуғу кими, азербайжанлылар вә онларын улу бабалары арасында да гәдим заманлардан кениш јајылмыш, нәслдән-нәслә кечәрәк мұасир инкишаф сәвијјәсинә кәлиб чатмышдыр. Чәмијјәт үзвләри үчүн вачиб олан шәхс адлары дилин кениш јајылмыш лексик лајларын-

дан бири кими алимләрин-дилчләрин диггәтиндән јајынмамыш вә бу сәһәдә кениш мұлаһизәләр сөйләнмиш вә әсәрләр јазылмышдыр. Дүнјанын дикәр халгларында олдуғу кими, түркдилли халгларын шәхс адларынын өјрәнилмәси дә елмин актуал мәсәләләриндән олмушдыр. Түрколокијада илк тәдгигат әсәрләри XIX әсрин әввәлләриндә мејдана кәлмишдыр. Беләликлә дә, антропонимија хүсуси тәдгигат объектинә чеврилмишдыр. Бу сәһәдә В. А. Гордлевскинин «Ушағын анадан олмасы вә онун тәрбијә едилмәси»¹ адлы әсәринин 11-чи бәнди—«Османлыларда шәхс адларына даир»² вә «Кичик Асијада сәлчуглар дөвләти»³ әсәрләри тәдгирә лајигдыр. Мүәллифин бу әсәрләриндә антропонимија мәсәләләринә тохунулмуш вә бир сыра гијмәтли мұлаһизәләр ирәли сүрүлмүшдүр.

Түрколокијада антропонимијанын тәдгиги сәһәсиндә А. Н. Самойловичин дә мүйәјән гәдәр әмәји олмушдыр. О, 1914-чү илдә «Түрк тајфаларында адларын гојулмасы мәсәләсинә даир»⁴ әсәрини јазымыш вә адгојма мәсәләсилә әлагәдар В. А. Гордлевски илә мұбаһисәјә киришмиш вә онун мұлаһизәләрини дәгигләшдирмишдыр. Һәмчинин Түрколокијада антропонимләрин тәдгиги илә әлагәдар олараг А. А. Дивајевин⁵, В. В. Радловун⁶, Н. Ф. Катановун⁷ Ф. Әмирханун⁸, А. А. Сатыбаловун⁹ вә башгаларынын да әмәјини гејд етмәк олар.

Әсримизин орталарындан етибарән дүнја халгларынын дилчилијиндә олдуғу кими, истәр түрколокијада, истәрсә дә Азәрбајчан дилчилијиндә антропонимиканын бу вә ја дикәр проблемләринә һәср олунмуш мүхтәлиф вәсаитләр вә мәгаләләр нәшр олунмуш, диссертасијалар мұдафиә едилмиш, күчлү ономотологлар нәсли

¹ В. А. Гордлевский, «Рождение ребенка, его воспитание, Этнографическое обозрение» СПб. 1910, № 3—4, сәһ. 167—170.

² В. А. Гордлевский, К личной ономастике у османцев, Избранное сочинение, Москва, 1960.

³ Јенә орада сәһ. 68, 84, 85, 87.

⁴ А. Н. Самойлович, К вопросу о наречении у турецких племень, «Живая старина» СПб. 1914, № 2, сәһ. 297, 300.

⁵ А. А. Диваев, К вопросу о наречении имен у киргизов, газета «Туркестанские вестники», 1916, № 206 (5550).

⁶ В. В. Радлов, Титулы и имена уйгурских ханов, «Заметки Восточного отделения русского археологического общества», СПб. 1891, № 5, сәһ. 265—270.

⁷ Н. Ф. Катанов, Алфавитный указатель собственных имен встречающихся в I—II томах «Образцев народной литературы тюрских имен», СПб. 1888. «Языкознание», Ленинград, 1936, т. 2, сәһ. 96.

⁸ Ф. Амирхан, К вопросу татаризации лично собтвенных имен, «Школа», 1914, № 5, сәһ. 104—105.

⁹ А. А. Сатыбалов, К вопросу о личной ономастике у кумыков, «Советские языкознание», Ленинград, 1036, т. 2, сәһ. 96.

јетишмишдыр. Онлардан Т. Жанузаков¹⁰, Е. Бекматов¹¹, Г. Саттаров¹² вә башгаларынын әмәјини хүсусилә гејд етмәк лазымдыр.

Бүтүн бунлары нәзәрә алараг өлкәмизин дилчи амилләри күлли мигдарда антропонимик материал топламышдыр ки, бу да 1968-чи илдә Москвада Үмумиттифаг антропонимистләринин мұшавирәсинин чағырылмасына сәбәб олмушдыр. Бу мұшавирәдә халгларын антропонимикасына вә һәмчинин ономастиканын үмуми нәзәри проблемләринә аид 116 мәрүз динләнилиб мұзакирә олунмушдыр. О чүмләдән «Антропонимиканын методоложи проблемләри» үзрә 9, «Шәхс адлары бу күн» мөвзусунда 38, «Шәхс адлары тарихиндән» проблемләри үзрә 3, «Фамилијалар һаггында» 13, «Шәхс адлары формалары» мөвзусунда 12, «Бәдии әдәбијатда шәхс адлары» мөвзусунда 5, «Топонимијада антропонимләр» мөвзусунда исә 3 мәрүзә динләниб мұзакирә едилмишдыр.

Бу мұшавирәдә Азәрбајчан дилчиләриндән Ш. Сәдијев «Ушагларад сечмәјин әсас гајдалары»¹³ мөвзусунда мараглы мәрүзә етмишдыр.

1971-чи илдә Гафгаз ономастикасына һәср олунмуш семинарда 47 реферат мәрүзә динләнилмишдыр. Һәммин мәрүзәләрдән 21 антропонимиканын мүхтәлиф сәһәләринә һәср олунмушдыр. Бу семинарда Азәрбајчан дилчиләриндән К. Рамазанов «Азәрбајчанда киши вә гадын адлары» вә З. А. Садыгов «Азәрбајчан антропонимикасы һаггында» мәрүзә етмишдыр. Биринчи мәрүзәдә Азәрбајчан шәхс адларынын семантик хүсусијјәтләри, мұштәрәк адларын јаранма сәбәби; икинчи мәрүзәдә исә адларын чохварантлы олмасынын сәбәбләри, әрәб вә фарс мәншәли адларын ишләнмә мәгамлары вә с. шәрһ едилмишдыр.

1977-чи илдә Орчоникидзе шәһәриндә Гафгаз ономастикасына һәср олунмуш икинчи Үмумиттифаг конфрансы кечирилди. Һәммин конфрансын «Антропонимија» бөлмәсиндә 18 мәрүзә динләнилиб мұзакирә едилмишдыр. Һәммин конфрансда Азәрбајчан дилчиләриндән К. Т. Рамазанов «Азәрбајчанлыларын шәхс адлары», Б. Т. Абдуллајев «Азәрбајчан шәхс адлары лүғәтинин тәртиби принципләри», И. З. һачыјев «Азәрбајчан дилиндә ишләдилән ләгәб адларынын јаранма сәбәбләри вә үслуби имканлары», З. А. Садыгов

¹⁰ Т. Жанузаков, Газах дили ономастикасынын актуал мәсәләләри. «Қазақ тили тарихи диалектологиясынын мәсәләләр, Алма-Ата, 1960, сәһ. 173—219; Қазах тилиндеки жалкы есимдер, (Газах дилиндә хүсуси исмләр), Алма-Ата, 1965; Қазах есимдеринин тарихи (Газах адларынын тарихи), Алма-Ата, 1971.

¹¹ Э. Бегматов, Антропонимика узбекского языка. Ақд. Ташкент, 1968; Исминнигининг маңноси нима? Тошкент, 1968, Номиар вә адамиар, Ташкент, 1966; Узбек исмлари имлоси, Ташкент, 1972.

¹² Г. Ф. Саттаров, Некоторые вопросы татарской антропонимии, «Вопросы истории филологии и педагогики», Казан, 1965; Отглагольные антропонимы в татарском языке. «Ономастика Поволжья», 3 книга, Уфа, 1973; Антропонимы Татарской АССР, Казань, 1973.

¹³ Ш. М. Саадиев, Основные правила выбора имен для новорожденных, «Личные имена в прошлом, настоящем, будущем», Москва, 1970, сәһ. 187.

«Азербайжан дилиндә ад јарадычылығы» мөвзусунда мә'рузә етмишләр.

1982-чи илдә Уфа шәһәриндә Түрк дилләринин диалектологиясына һәср олунмуш IX Регионал Конфранс кечирилмишдир. Һәмнн конфрансын «Ономолокија вә Диалектолокија. Диалектолокијадан али мәктәб дәрсликләри» бөлмәсиндә антропонимиканын актуал мәсәләләринә даир дөрд мә'рузә едилмишдир. Бу бөлмәдә М. Чобанов «Флоралар әсасында дүзәлән антропонимләр» мөвзусунда мараглы мә'рузә етмишдир¹⁴.

1983-чү илдә Күрчүстан ССР-ин Телави шәһәриндә Гафгаз ономастикасына һәср олунмуш III Умумиттифаг конфрансы олмушдур. Конфрансын «Антропонимија» бөлмәсиндә 19 мә'рузә охунмушдур. Һәмнн мә'рузәләрдән дөрдү Азербайжан дилчиләринин пәјына дүшмүшдүр. Бу конфрансда М. Адилов, Ј. Јусифов, М. Чобанов, А. Пашајев Азербайжан антропонимијасынын мүхтәлиф проблемләринә даир мараглы мә'рузәләр етмишләр¹⁵.

1984-чү илдә Бақыда «Республика али мәктәбләриндә Азербайжан дилинин өјрәнилмәси вәзијәти вә онун тәкмилләшдирилмәси проблемләри»нә һәср олунмуш республика елми-методик конфрансы кечирилмишдир. Һәмнн конфрансда ономалокијанын, о чүмләдән антропонимијанын үмуми нәзәри мәсәләләринә һәср олунмуш 6 мә'рузә динләнилиб музакирә едилмишдир. О чүмләдән, С. М. Моллазадәнин «Азербайжан дили тарихи грамматикасынын тәдрисиндә топонимләрин јери», В. Н. Әлијевин «Топонимиканын тәдрисинин бә'зи мәсәләләри», А. Ш. Һачыјевин «Педагожи институтларын филолокија фәкүлтәләри үчүн «Азербайжан топонимијасы» дәрслијинин вачиблији вә спесифик хүсусијәтләри һаггында», А. А. Григорјанын «Дилчиликдән хүсуси семинарларын тәдриси методикасы (ономастика)», Г. Н. Мустафајеванын «Нитг һиссәләринин үслүби имканларынын өјрәнилмәсинә даир (хүсуси вә үмуми исимләр)», М. Н. Чобановун «Азербайжан ономалокијасы әсасларынын филолокија фәкүлтәләриндә тәдрисинә даир (хүсуси курс үзрә)» адлы мә'рузәләри динләнилиб музакирә едилмишдир.

1985-чи илдә Бақыда «Јахын вә Орта Шәрғ халгларынын дилләри вә әдәбијатларынын актуал нәзәри вә тәдриси методикасы мәсәләләри»нә һәср олунмуш республика елми-методики конфрансы олмушдур. Һәмнн конфрансда М. М. Әскәров, М. Н. Чобанов, Г. И. Чаһанкиров вә Л. Гулијеванын ономалокијанын мүхтәлиф сәһәләринә даир мә'рузәләри динләнилиб музакирә едилмишдир.

1986-чы илдә Бақыда «Азербайжан ономастикасы проблемләри»нә һәср олунмуш али мәктәбләрарасы республика конфрансы кечирилмишдир. Алимләрин бу али мәчлисн республика конфрансын

¹⁴ IX Региональная Конференция по диалектологии тюркских языков. Программа и приглашение, Уфа, 1982, сәһ. 15.

¹⁵ А. А. Ахундов, Л. Г. Гулиева, «Третья Всесоюзная конференция по Ономастике Кавказа», Советская тюркология», Баку, 1984, № 1 сәһ. 101—103, М. Чобанов, Ономатологларын конфрансы., «Совет Күрчүстаны», гәзетн, 31 мај, 1983.

адланса да Умумиттифаг конфрансы сәвијјәсиндә кечирилмишдир. Һәмнн конфрансда Азербайжан, Газахыстан, Өзбәкистан, Ермәнистан, Күрчүстан, Гырғызыстан, Түркмәнистан мүтгәфиг республикаларынын; Дағыстан, Нахчыван, Татарыстан мухтар республикаларынын вә Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинин али мәктәбләринин, елми тәдгигат институтларынын алимләри—профессор-мүәллим һеј'әти иштирак едирди. Һәмнн конфрансда «Ономалокија»нын мүхтәлиф сәһәләринә даир 150-дән чох мараглы мә'рузә динләнилиб музакирә едилмишдир. О чүмләдән, «Антропонимика» бөлмәсиндә 27, «Топонимика» бөлмәсиндә 43, «Этнонимика» бөлмәсиндә 11, «Һидронимика» бөлмәсиндә 14, «Зоонимика. Космонимика вә Ктематонимика» бөлмәсиндә 8, «Ономастиканын үмуми мәсәләләри» бөлмәсиндә 11, «Бәдиин әсәрләрдә хүсуси адлар» бөлмәсиндә 31 мә'рузә динләнилиб елмин мүасир тәләби сәвијјәсиндә музакирә едилмишдир.

Конфрансын «Антропонимика» бөлмәсиндә З. И. Будагова «Антропонимләрин нөвләри вә мәнбәләри» адлы мә'рузәсиндә Азербайжан антропонимикасы илә јахындан мәшғул олан антропонимистләрин фәалијјәти һаггында хүсуси данышмыш, онлары ики група бөлмүшдүр; О, биринчи група антропонимикајаја даир келиш тәдгигат иши апарыб китаб вә вәсаитләр нәшр етдирән антропонимистләри (Ш. Сә'дијев, М. Н. Чобанов, Н. Әлијев, О. Мирзәјев, Б. Абдуллајев) дахил етмишдир. Әлбәттә, бу група Азербайжан антропонимијасы илә јахындан мәшғул олан вә ики китаб нәшр етдирән Н. Һәсәнову да дахил етмәк лазым иди. Икинчи група исә антропонимик тәдгигатла мәшғул олуб, мүәјјән мәгаләләр чап етдирән антропонимистләр (З. Садыгов, М. Адилов) аид едилмишдир.

Антропонимика бөлмәсиндә Ј. Сејидов, Ш. Сә'дијев, С. Әлијаров, Ј. Јусифов, Н. Әлијев, Ә. Танрывердијев, А. Пашајеч, Б. Абдуллајев вә башгалары чыхыш етмишләр.

1988-чи илдә Азербайжан ономастикасы проблемләринә һәср олунмуш II Елми-нәзәри конфранс кечирилмишдир. Һәмнн конфрансда ономастиканын мүхтәлиф проблемләринә вә сәһәләринә даир једди бөлмәдә 190 елми мә'рузә динләнилмишдир. О чүмләдән, «Антропонимика» бөлмәсиндә—65, «Топонимика» бөлмәсиндә—67, «Этнонимика» бөлмәсиндә—8, «Һидронимика» бөлмәсиндә—3, «Зоонимика» бөлмәсиндә—3, «Ктематонимика» бөлмәсиндә—6 вә «Ономастиканын үмуми мәсәләләри» бөлмәсиндә—38 мә'рузә динләнилиб музакирә едилмишдир.

Конфрансда А. Гурбанов «Азербайжан ономастикасынын мүасир вәзифәләри» мөвзусунда мә'рузә етмишдир. О, мә'рузәсиндә Азербайжан ономалокијасынын мүасир проблемләри вә I Ономастика конфрансындан сонра дәрч олуна тәдгигат ишләриндән бәһс етмишдир. Бу конфрансын «Антропонимика» бөлмәсиндә М. И. Адилов, З. Вердијева, Н. Һәсәнов, Н. Әлијев, Г. Казымов, З. Садыгов, А. Пашајев, Ә. Танрывердијев, Т. Һачыјев, Ә. Шүкүров вә бу сәтир-

МҮНДЭРИЧАТ

БИР НЕЧЭ СӨЗ	3
Үмуми мэлумат	5

I БӨЛМӨ

АНТРОПОНИМИКА

I. ЭСАС АД КАТЕГОРИЈАЛАРЫ	8
II. КӨМӨҚЧИ АД КАТЕГОРИЈАЛАРЫ	9
АНТРОПОНИМИҚ ВАҺИДЛӨР	10
Антропоним	11
Антропонимија	12
Антропонимика	13
Антропонимик шәкилчи	13
Аппозитив антропоним	13
Антропонимләшмө	13
Матроним	14
Андроним	14
Епоним	14
Еллиптик хусуси ад	14
Фиктоним	14
Фраза—ад	15
Антропонимикон	15
I. АЗӘРБАЈЧАН ДИЛЧИЛИЈИНДӘ АНТРОПОНИМИЈАНЫҢ ТӘДГИГИ ТАРИХИНӘ ДАИР	15
II. АЗӘРБАЈЧАН АНТРОПОНИМЛӘРИНИҢ ИНКИШАФ ТАРИХИНӘ ДАИР	30
I. ГӘДИМ АЗӘРБАЈЧАН ШӘХС АДЛАРЫ	31
1. Гәдим, јә'ни XII әсрә гәдәрки дөврдә Азәрбајчан антропонимләри	32
2. Орта әсләрдә, јә'ни XIII—XVII әсләрдә Азәрбајчан антропонимләри	43
3. Јени дөврдә, јә'ни XVIII—XIX әсләрдә Азәрбајчан антропонимләри	45
II. МҮАСИР АЗӘРБАЈЧАН ШӘХС АДЛАРЫ	48
III. АЗӘРБАЈЧАН АНТРОПОНИМЛӘРИНИҢ СЕМАНТИКАСЫ АДЛАРЫҢ ЭСАСЫ	54
Антропонимләрин семантик групплары	58
1. Тарихи гәһрәманларын шәрәфинә гојулан адлар	58
2. Топонимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	59
3. Чографи адлар әсасында дүзәлән антропонимләр	61
4. Етронимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	61
5. Гидронимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	65
6. Зоонимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	66
7. Флоралар әсасында дүзәлән антропонимләр	68
8. Космонимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	73
9. Астронимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	76
10. Тәхәллүсләр әсасында дүзәлән антропонимләр	77
11. Бәшәри идејалар ифадә едән сөzlәр әсасында дүзәлән антро-	

понимләр	77
12. Тәбиәт һадисәләрини билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антро- помләр	78
13. Нумизонимләр әсасында дүзәлән антропонимләр	78
14. Бәдән үзвләринин адыны билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	79
15. Инзибати-әрази бөлкү билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	79
16. Силаһ адларыны билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	79
17. Гохумлуг билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	80
18. Јаш (ил) анлајышларыны билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	82
19. Кечмишдә вәзифә, титул, рүтбә вә с. билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	82
20. Конкрет эшјаларын адыны билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	82
21. Сәнәт-пешә билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	82
22. Мүчәррәд мә'налы сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	83
23. Һәрби терминләр әсасында дүзәлән антропонимләр	83
24. Бәдни сөз сәнәтинин бу вә ја дикәр сәһәсини билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	83
25. Дини вә әфсанәви анлајышлар ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	83
26. Инсанларын психоложи хүсусијјәтләрини әкс етдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	85
27. Мә'нави гијмәт вә мүнәсибәт билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	85
28. Физики вә физиоложи гијмәт билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	85
29. Вахт билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	85
30. Севинч вә шәнлик билдирән сөзләр әсасында дүзәлән ан- тропонимләр	86
31. Арзу вә истәк билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	86
32. Достлуг вә јолдашлыг анлајышларыны ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	87
33. Рәнк билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	87
34. Мигдар анлајышыны ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	87
35. Саһиблик мәнәсны ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	88
36. Гадын чинсини ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	888
37. Инсанлар арасында узунјашама мә'наларыны ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	88
38. Һәдијјә мә'насны ифадә едән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	88
39. Гијмәтли эшјаларын адыны билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	89
40. Мүсбәт кејфијјәтли анлајышлары билдирән сөзләр әсасында	

дүзәлән антропонимләр	89
41. Руһаниләр тәрәфиндән «мүгәддәс» сајылан јер вә эшјаларын адыны билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	89
42. Көзәллик, зәрифлик, инчәлик вә с. билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	90
43. Неолокизм сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	90
44. Доғум шәраитини билдирән сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	90
45. Мәчфи кејфијјәтли сөзләр әсасында дүзәлән антропонимләр	91
46. Фе'л әсасында дүзәлән антропонимләр	91
47. Мәнишәт сөзләри әсасында дүзәлән антропонимләр	92
48. Мүхтәлиф әфсанә вә әсәрләрдән кәлән антропонимләр	93
49. Киши адлары әсасында морфоложи јолла дүзәлән антропонимләр	93
IV. АЗӘРБАЈЧАН АНТРОПОНИМИЈАСЫНДА АДГОЈМА ӘН'ӘНӘЛӘРИ	95
Антропонимијада адәт-ән'әнәләр	108
II. БӨЛМӘ	
АЗӘРБАЈЧАН АНТРОПОНИМЛӘРИНИН ОРФОГРАФИЈАСЫ	123
Үмуми мә'лумат	123
АЗӘРБАЈЧАН ШӘХС АДЛАРЫ	127
Киши адлары	127
Гадын адлары	137
Мүштәрәк адлар	150
Ејникөклү адлар	152